

Үш чүүл эртемниг оол

Кырган адалыг, үжен шаа өшкүлүг, үжен шаа инектиг, үжен шаа чылгылыг чаңгыс оол чурттап чораан чүве-дир.

Оолдуң кырган адазы назылап кырааш, өлүп калган.

– Кады төрөөн акы-дуңмазы чок, эр чаңгыс кижини мынча хөй малды канчаар мен. Шынап-даа болза, кедилиг эвес, кара чааскаан канчап азырап, күш чедер мен. Үш чүзүн малым-биле үш чүүл эртемге өөренип алың дээш, оол чиге соңгу чүкчө чоруп каап-тыр эвеспе.

Ол бар чыдарга, орук аксында үш өг турган. Бир өггө кире бээрге, хөй улус шыдыраа салып олурган.

– Кайыын келдиң, чүү дугайлыг чор сен, оглум? – дишкеннер.

– Чиге мурнуу чүктен келдим. Бот болза, эр чаңгыс, кырган ада, ие-даа өлгөн, үш чүзүн малым-биле үш чүүл эртемге өөренип алың дээш, чор мен. Мени шыдыраанарга өөредип каап көрүңер, үжен өшкүмнү алыр силер – дээн.

Олурган улус чөпсүнгөш, оолдуң үжен өшкүзүн алгаш, ай иштинде шыдыраага өөредип каан. Оол дээрге, олурган улустуң шуптузун шүүп турар болуп-тур.

Күжүр эр:

– Үш эртемниң бирээзин өөренип алдым, ам ийи чүүл эртемниң кырында тур мен – дээш, үжен инээн, үжен чылгызын сүрүп алгаш, чиге соңгу чүкчө чоруп-ла каан. Ол бар чыдарга, орук аксында бир өг турган. Кире бээрге, үш кижини илби кылып олурган.

– Кайыын келдиң, чүү дугайлыг чор сен, оглум? – дишкен.

– Чиге мурнуу чүктен келдим. Бот болза, эр чаңгыс, кырган ада, ие-даа өлгөн, үш чүзүн малым-биле үш чүүл эртемге өөренип алың дээш, бирээзин өөренип алдым, ам ийизи арты. Мени илбиңерге өөредип каап көрүңер, үжен инээмни алыр сидер – деп-тир.

Олурган улус чөпсүнгөш, илбиге өөредип каан.

Оол-даа чүү боор:

– Ийи чүүл эртемни өөренип алдым, ам бир чүүл эртемниң кырында тур мен – дээш, үжен чылгызын сүрүп алгаш, чиге соңгу чүкчө чоруп-ла каан.

Ол-ла чоруп олурага, бир өг турган. Кире бээрге, үш кижиге санга өөренип турган.

– Кайыын келдиң, чүү дугайлыг чор сен, оглум? – дишкен.

– Чиге мурнуу чүктен келдим. Бот болза, эр чаңгыс, кырган ада, ие-даа өлгөн, үш чүзүн малым-биле үш чүүл эртемге өөренип алыр дээш, ийизин өөренип алдым, ам бирээзи арты. Мени саныңарга өөредип каап көрүңер, үжен чылгымны алыр сидер – деп-тир.

Олар-даа чөпсүңгөш, оолду ай иштинде санга өөредип каан.

Оол-даа чүзү боор, үжен чылгызын берипкеш, чылгызының эң эки аьдын тудуп мунуп алгаш, аал кезип чоруп турарга, чиге мурнуу чүктү эжелей төрөөн Караты-Хаан деп кижиге шыдыраа мөөрейин чарлаан: ол хаанны үш улай шүггөн кижиге – хаанның орнунга хаан болуп, ол төренип тудар, бир эвес шүгдүргөн болза, – хаанга бажын кестирип, шаажыладыр __ деп, мындыг болган.

– Кады төрөөн акы-дуңмам бар эвес, эр чаңгыс бодум, бир болза хаанны-ла шүггей мен, хаан орнунга хаан-на болгай мен, бир болза, хаан-на шүггей, хаанга бажым-на кестиргей мен __ дээш, чиге мурнуу чүкче хапта-ла берген. Хап-хап келирге, бир арт кырында хөй кижиге бажын дизип каан турган. Санга өөренип алган эр чүзү боор, санаарга – тозан тос кижиге бажы, чүске бирээ тудуу болган.

– Хаанны шүүр болзумза, хаанның бажы-биле чүс боор ыйнаан, мен шүгдүрер болзумза, мээң бажым-биле чүс болур ыйнаан – дээш, эртте халды берген.

Караты-Хаанга баргаш, күдүк базып, бараалгаан.

Хаандан:

– Кайыын келдиң, чүге чор сен, оол? – дээн.

– Чиге сонгу чүктен келдим, мурнуу чүктү эжелей төрөөн Караты-Хаан деп кижиге шыдыраа мөөрейин чарлаан дээрге, келдим – дээн.

– Чоруп олургаш, арт кырында чүнү көрдүң?

– Тозан тос кижиге бажы азып каан-дыр. Силерни шүүр болзумза, силерни-биле чүс болзун. Мен шүгдүрүмзе, мээңи-биле чүс болзун дээш, келдим – дээн.

Хаан-даа: «Чүүлдүг-дүр!» – дээш, шыдыраазын белеткеп, сала-ла берген, шыдыраа орту кирип чорда, оол-даа хаанны шүүр дей-ле берип-тир.

Хаан олургаш:

– Ээ, оглум, шыдыраа салыры берге чүве болгай, бодал бодаар дээш, аштай бээр, сускай бээр, каям, кадай, аьш-чемден кыл! – деп-тир.

Кадын тура халааш, аьш-чемин кыла тырткаш, чигир-чимистиг чемин ийи алдын тавакка ийи тус салып берген.

Демги оол илбизи-биле көрүп олурарга, хаанның баарында – карак чырыдар, угаан селиир, кончуг эки шынарлыг чемин салып каан турган, оолдуң баарында – карак шокараңнадыр, угаан баскырадыр багай шынарлыг чемин салып каан турган. Күжүр оол чүзү боор, хаан көрбестин аразында, илбизи-биле, хаанның баарында чемин ап алгаш, бодунуң баарында чемин ооң орнунга салгаш, чий шаап алган, хаан-даа эскербейн чип алган.

Чемненип алгаш, шыдыраазын сала берген. Оол-даа каш көшкеш-ле, хаанны шүүп каан.

– Бир шүүлде мээнии болду, ам ийиниң кырында тур бис – дээш, база сала-ла берген.

Шыдыраа орту кирип чорда, оол-даа хаанны шүүр дей берген. Хаан кадайын база-ла чем кыл деп олуруп-тур. Кадын чигир-чимистиг чемин кылгаш, ийи алдын тавакка ийи тус салып берген. Демги оол илбизи-биле көрүп олурарга, база-ла хаанның баарында – демги ышкаш, эки шынарлыг чемин, оолдуң баарында – багай шынарлыг чем салып каан болган. Оол-даа чүзү боор ийик, ийи тавакты илбизи-биле солуй шапкаш, чемненип алган. Хаан база-ла эскербейн чемненип алган.

Чемненген соонда хаанны каш көшкеш-ле, шүүп каан.

«Ийи шүүлде мээнии болду, бирээзиниң кырында тур бис» – дээш, база-ла сала берген. Шыдыраа орту кирип чорда, оол-даа хаанны шүүр дей берген. Хаан кадайын база-ла чем кыл деп барган. Кадын чигир-чимистиг чемин кылгаш, ийи алдын тавакка ийи тус салып берген.

Демги оол илбизи-биле көрүп олурарга, хаанның баарында – кончуг эки шынарлыг чемин салгаш, оолдуң баарында – мырыңай хоран холаан чемин салып каан болуп-тур. Ону база солуп чип алган.

Чемнеген соонда, каш көшкештиң, хаанның кара шокараңайнып келген. Оол-даа шүүп-түр.

– Үш удуг үжелээ мээңии болду, хаан силерниң чарлыыңар күштүг, арттың кырында тозан тос кижии бажы, силерниң-биле чүс болур эвеспе – дээрге, хаан оргаш:

– Хамык алдын, мөңгүн, азыраан малым, ара албатымны шуптузун ал, чүгле мени дириг салып көр – деп, күдүк базып, сөгүрүп, дилеп-тир.

Үш чүүл эртемниг оол кандыг-даа харыы бербейн:

– Че, ында сени мурнап барган тозан тос баш хаан чарлыын чөрүвээн-не болгай, арт кырынче чоруп олур – дээш, сүрүп алгаш, чоруткаш, хаанның бажын кескеш, арт кырында тозан тос кижии бажының кырынга азарга, чүс болуп-тур. Ынчангаш, үш чүүл эртемниг оол ол төрени боду тудуп чоруй барып-тыр оо!